

УДК 159.922.972

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2\(44\)-1307-1320](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2(44)-1307-1320)

Засєкіна Лариса Володимирівна доктор психологічних наук, професор, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Банкова, 9 каб. 111, м. Луцьк, 43005, тел.: (0332) 24-90-01, <https://orcid.org/0000-0001-8456-0774>

Федотова Тетяна Володимирівна, кандидат психологічних наук, доцент, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Потапова, 9 каб. 111, м. Луцьк, 43005, тел.: (0332) 249001, <https://orcid.org/0000-0003-1975-9925>

СОЦІАЛЬНА ЗРІЛІСТЬ ЯК РЕСУРСНИЙ ФАКТОР ДЛЯ ЗМЕНШЕННЯ МОРАЛЬНОГО ТРАВМИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТРИВАЛОГО ТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСУ

Анотація. Моральні виклики, які постали перед українським суспільством на початку повномасштабного вторгнення, зумовлюють необхідність подальших досліджень у напрямку вивчення проблеми моральної травми та її впливу на функціонування особистості як на індивідуальному рівні, так й на рівні суспільства. Адже на сьогодні беззаперечним є факт, що моральній травматизації піддаються не лише військові, а значна частина цивільного населення. А, отже, постає необхідність розробки програм психологічної допомоги та підтримки в напрямку збереження психічного здоров'я широкого кола громадян нашої країни.

Мета теоретично обґрунтувати соціальну зрілість як ресурсний фактор протидії моральної травми в умовах тривалого травматичного стресу, а також визначити специфіку функціонування особистісної, міжособистісної та суспільної ефективності як складових соціальної зрілості у вирішенні етичних дилем, пов'язаних із війною.

Загалом моральна травма визначається як емоційний дистрес, що виникає внаслідок дій чи бездіяльності як власних, так й з боку інших людей, які суперечать моральним цінностям особистості [1]. W. Fleming у своїх дослідженнях визначає моральну травму в контексті вирішення етичних дилем, які мають свої особливості під час війни. Науковець виділяє такі етичні дилеми під час війни: політичні ідеали vs реальному досвіду; професійна роль vs організаційному процесу; міфи про війну vs реальному досвіду війни; військова моральність vs цивільній моральності; релігійна віра vs військовій етиці; справедливий всесвіт і світовий порядок vs світовому хаосу; залишитися живим vs померти [2].

Соціальна зрілість, що включає в себе здатність конструктивно справлятися з реальністю, будучи пов'язана з емоційною зрілістю, може бути визначена як соціальна компетентність, що охоплює соціальні вміння та соціальну обізнаність особистості відносно певних норм, притаманних її віковій групі [3]. Виокремлюють компоненти соціальної зрілості: особистісну, міжособистісну та суспільну ефективність. Кожен з вище вказаних компонентів виступає важливим вказівником для орієнтації на певну групу цінностей (власні моральні цінності, цінності інших чи найближчого оточення, суспільні цінності) та ресурсним фактором зменшення моральної травматизації у вирішенні етичних дилем під час тривалого травматичного стресу в умовах війни [4].

Загалом будь-яка етична дилема, пов'язана з війною, потребує вивчення її контексту й може бути вирішена з урахуванням як особистісної, так й міжособистісної і суспільної ефективності.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо у визначенні емпіричних референтів соціальної зрілості як ресурсного фактору для зменшення морального травми особистості в умовах тривалого травматичного стресу, а також розробці програми підвищення рівня соціальної зрілості юнаків задля зниження ймовірності їх моральної травматизації.

Ключові слова: моральна дилема, моральний дистрес, моральна травма, моральні страждання, соціальна зрілість, ресурс, особистісна ефективність, міжособистісна ефективність, суспільна ефективність, тривалий травматичний стрес.

Zasyekina Larisa Volodymyrivna Doctor of Psychology, Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University, St. Bankova, 9 office 111, Lutsk, 43005, tel.: (0332) 24-90-01, <https://orcid.org/0000-0001-8456-0774>

Fedotova Tetiana Volodymyrivna PhD of Psychology, Associate Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University, St. Bankova, 9 office 111, Lutsk, 43005, tel.: (0332) 24-90-01, <https://orcid.org/0000-0003-1975-9925>

SOCIAL MATURITY AS A RESOURCE FACTOR FOR REDUCING MORAL TRAUMA IN THE CONTEXT OF PROLONGED TRAUMATIC STRESS

Abstract. The moral challenges faced by Ukrainian society at the beginning of the full-scale invasion necessitate further research into the problem of moral trauma and its impact on the functioning of the individual at both the individual and societal levels. After all, today it is an undeniable fact that not only the military, but

also a significant part of the civilian population is exposed to moral trauma. Consequently, there is a need to develop programmes of psychological assistance and support to preserve the mental health of a wide range of citizens of our country.

The purpose of the research is to theoretically substantiate social maturity as a resource factor for counteracting moral trauma in the context of prolonged traumatic stress, as well as to determine the specifics of the functioning of personal, interpersonal and social effectiveness as components of social maturity in solving ethical dilemmas related to war.

In general, moral trauma is defined as emotional distress resulting from actions or inactions, either by oneself or by others, that contradict the moral values of the individual [1]. W. Fleming in his research defines moral trauma in the context of solving ethical dilemmas that have their own characteristics in the context of war. The researcher identifies the following ethical dilemmas during war: political ideals vs. real experience; professional role vs. organisational process; myths about war vs. real experience of war; military morality vs. civilian morality; religious faith vs. military ethics; a just universe and world order vs. world chaos; staying alive vs. dying[2].

Social maturity, which includes the ability to constructively cope with reality and is linked to emotional maturity, can be defined as social competence, which includes social skills and social awareness of the individual in relation to certain norms inherent in his/her age group [3]. There are components of social maturity: personal, interpersonal and social effectiveness. Each of the above components is an important guide for orientation to a certain group of values (own moral values, values of others or immediate environment, social values) and a resource factor for reducing moral trauma in solving ethical dilemmas during prolonged traumatic stress in war [4].

In general, any ethical dilemma related to war requires a study of its context and can be resolved with due regard for both personal, interpersonal and social efficiency.

We see the prospect of further scientific research in identifying empirical referents of social maturity as a resource factor for reducing moral trauma in the context of prolonged traumatic stress, as well as developing a programme to increase the level of social maturity of young men to reduce the likelihood of their moral trauma.

Keywords: moral dilemma, moral distress, moral trauma, moral suffering, social maturity, resource, personal effectiveness, interpersonal effectiveness, social effectiveness, long-term traumatic stress

Постановка проблеми. Проблема моральної травми та морального дистресу як конструкту, що часто супроводжує пост-травматичний стресовий

розлад и потребує окремого психотерапевтичного втручання, дедалі більше привертає увагу вчених и практиків у галузі загальної та клінічної психології. Водночас складність конструкту морального дистресу полягає у його зв'язку з морально-ціннісною сферою особистості, яка може залишитися поза увагою у клінічній практиці. Незважаючи на те, що третя хвиля когнітивно-поведінкового напрямку, до слова, терапія прийняття та зобов'язання, повною мірою ґрунтуються на усвідомленні цінностей особистості, вкрай мало досліджень, які роблять спробу визначити моральний дистрес у контексті соціальної зрілості особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх досліджень виокремлюється дослідження Earp et al. [5], яке висвітлює результати вивчення хибних моральних суджень та їх наслідків із позиції теорії соціальних відношень. Водночас, на скільки нам відомо, не існує досліджень моральної травми у контексті соціальної зрілості.

Ми цілком погоджуємося з низкою сучасних авторів Earp et al. [5], Williamson et al. [6] про те, що розуміння моральної травми з необхідністю передбачає урахування соціально-морального розвитку особистості. Відтак, необхідність вивчення соціальної зрілості як можливого ресурсу для зменшення моральної травматизації особистості в умовах воєнного часу для розроблення цільових програм інтервенцій, з одного боку, та відсутність комплексних досліджень соціальної зрілості як ресурсу протидії моральній травмі, з іншого – зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – теоретично обґрунтувати соціальну зрілість як ресурсний фактор протидії моральної травми в умовах тривалого травматичного стресу, а також визначити специфіку функціонування особистісної, міжособистісної та суспільної ефективності як складових соціальної зрілості у вирішенні етичних дилем, пов'язаних із війною.

Виклад основного матеріалу. Моральна травма визначається як емоційний дистрес, що виникає внаслідок дій чи бездіяльності як власних, так й з боку інших людей, які суперечать моральним цінностям особистості [7].

В останніх дослідженнях моральна травма визначається у контексті вирішення етичних дилем, які мають свої особливості під час війни. W. Fleming виділив такі етичні дилеми під час війни: політичні ідеали vs реальному досвіду; професійна роль vs організаційному процесу; міфи про війну vs реальному досвіду війни; військова моральність vs цивільній моральності; релігійна віра vs військовій етиці; справедливий всесвіт і світовий порядок vs світовому хаосу; залишитися живим vs померти [8]. Вчений зазначає про присутність морального парадоксу у цих дилемах, з якими може справитися лише соціально зріла особистість, яка наслідує свій моральний код.

Слід зазначити, що у різних дослідженнях не існує однозначності щодо назви моральних устоїв особистості. Так, почергово використовуються поняття морального коду, моральних принципів, моральних цінностей. Вітчизняна вчена М. Козігора [9] зазначає про необхідність використання одного терміну, який би повною мірою відображав морально-ціннісну сферу особистості. На думку вченої, таким поняттям є моральні цінності.

У дослідженнях Л. Засекої та М. Козігори наголошується, що не лише військові, а й цивільне населення піддається моральній травматизації. Дослідниці відмічали прояви «синдрому вцілілого» у цивільних осіб впродовж перших трьох місяців повномасштабного вторгнення ворога в Україну. За результатами надання психологічної підтримки та допомоги населенню вони пропонують авторську програму психологічної допомоги «Дорога до себе» спрямованої на роботу з моральною травмою військових та їх сімей [10].

Згідно з М. Joy and A. Mathew [11], соціальна зрілість тісно пов'язана з емоційною зрілістю та включає в себе здатність конструктивно справлятися з реальністю. Соціально-емоційна зрілість – це процес, в якому особистість постійно прагне до більшого відчуття благополуччя, як фізичного, так і психологічного.

М. Raj визначає соціальну зрілість як соціальну компетентність, що охоплює соціальні вміння та соціальну обізнаність особистості відносно певних норм, притаманних її віковій групі. Соціальна зрілість у праці Raj – це термін, який використовується у двох значеннях: по-перше, для позначення поведінки, яка відповідає стандартам і очікуванням соціуму, а по-друге, для позначення поведінки, яка відповідає віковим особливостям людини [12]. Це визначення соціальної зрілості вписується в термінологічний апарат вікової психології.

Цікава модель соціальної зрілості була запропонована вітчизняною вченою Х. Хворост [13], яка виділила три компоненти соціальної зрілості: особистісну, міжособистісну та суспільну ефективність. Розглянемо детальніше кожен із компонентів з урахуванням природи моральної травми та можливих етичних дилем в умовах тривалого травматичного стресу.

Особистісна ефективність, за Е. Greenberger [14], як складова соціальної зрілості характеризується достатньо вираженою автономією від інших, почуттям контролю, проявом ініціативи, задоволенням власною поведінкою, постановкою життєвих цілей та відсутністю надмірної необхідності у соціальному визнанні. Прояви особистісної ефективності часто виражаються у таких мовленнєвих патернах, що відображають чітке усвідомлення людиною свого «Я», своїх особистісних властивостей та схильностей. Саме таке усвідомлення дає змогу особистості почуватися успішною у провідній діяльності та різних сферах соціального середовища.

У контексті етичних дилем, які часто передують моральній травматизації, можемо зробити висновок, що особистісна ефективність є важливим ресурсом для орієнтації на свою цінності, свої моральні орієнтири без надлишкового покладання на цінності оточення, особливо, якщо вони не відповідають власним моральним цінностям.

Міжособистісна ефективність як компонент соціальної зрілості виражається у здатності взаємодіяти з іншими, що ґрунтується на знаннях про соціальні ролі, закономірності комунікативної взаємодії, зокрема характеристики вербального та невербального спілкування. Міжособистісна ефективність порівняно з особистісною більшою мірою ґрунтується на дотриманні цінностей інших, на зіставленні власного морального коду із моральним кодом найближчого оточення.

Останній компонент – суспільна ефективність соціальної зрілості полягає у здатності робити внесок для виживання та збереження усього соціуму. Заради умови виживання та збереження суспільства особа повинна щось привносити, вкладати у добробут та благополуччя інших більших соціальних груп, розпізнавати та знешкоджувати загрозу суспільній безпеці.

На думку Е. Greenberger [14], суспільна ефективність є найскладнішим компонентом соціальної зрілості, оскільки вона зумовлена вимогою, поставленою суспільством своїм членам, і невиконання її є причиною відсутності ефективної соціалізації особистості.

Спробуємо простежити функціонування особистісної, міжособистісної та суспільної ефективності як ресурсного фактору зменшення моральної травматизації у вирішенні етичних дилем під час тривалого травматичного стресу в умовах війни. Види етичних дилем взято теорії W. Fleming [15].

Так, дилема політичні ідеали VS реальний досвід, основний зміст якої полягає у постійному сприйнятті особистістю потоку новин, що надходить із ЗМІ, й може виступати джерелом політичної пропаганди, наочно демонструє нам як соціальна зрілість може сприяти зменшенню моральної травматизації особистості в умовах тривалого травматичного стресу.

Загалом пропаганда та висвітлення новин про війну, її втрати (як зі сторони власних сил, так й ворога) та військові дії, можуть з одної сторони вселяти впевненість, оптимізм та віру в перемогу. З іншої – свідчення реальних учасників бойових дій та їх наслідків (військові та цивільне населення) можуть різко контрастувати з представленою у ЗМІ інформацією, викликати розчарування, страх та лють з приводу невинуватих очікувань, що в свою чергу поглиблюватиме переживання тривалого травматичного стресу. Тому на рівні функціонування особистісної ефективності, як ресурсного фактору зменшення моральної травматизації у вирішенні етичних дилем, можна говорити про певні зсуви у світосприйнятті особистістю власної ідентичності

(підкреслюється значущість цінності національної ідентичності в структурі особистості), прагненні її захистити та зберегти.

Особистість чітко усвідомлює важливість своєї приналежності до соціальних груп та їх значення у своєму житті та самореалізації. А тому, особистість ефективно включається у боротьбу відповідно до своїх можливостей (від донатів та армію до поїздок на передову у складі волонтерських груп). Вона активно підтримує локальні групи, демонструючи міжособистісну ефективність, усвідомлює важливість взаємної підтримки та взаємодопомоги, що у свою чергу сприяє підвищенню власної гідності, шляхом включення у допомогу іншим, та відчуття себе суб'єктом історичних подій.

Суспільна ефективність, як компонент соціальної зрілості, демонструє важливість перебування особистості в національно-орієнтованому інформаційному, культурному та медійному просторі (звернення до власного історичного досвіду та культури, підкреслення важливості мови), які слугують джерелом сили у ситуації отримання поганих новин від безпосередніх свідків/учасників подій, у ситуаціях невизначеності, несправдження очікувань чи інтепретації власного реального досвіду.

Дилема професійна роль VS організаційна структура передбачає чітке визначення сфери власної компетентності, дотримання розроблених формальних вимог, нормативних актів, положень, яким особистість повинна відповідати – з однієї сторони, з іншої – передбачає необхідність діяти гнучко у невизначених ситуаціях, шукати ефективні шляхи вирішення проблем, орієнтуватися в ситуації.

На рівні особистісної ефективності, вона може бути вирішена завдяки усвідомленню необхідності ефективно виконувати свої професійні обов'язки, які часом можуть суперечити нормам моральної поведінки індивіда. Особистість відрефлексовує проблеми нетолерантності та труднощі у виконанні професійних обов'язків у ситуаціях, що зачіпають питання розбіжностей в ставленні до культури, мовної політики, відповідальності воюючої сторони (противника) чи представників своєї влади. Співставляючи з власною системою цінностей, це дає можливість людині успішно долати проблему переживання моральної дилеми на індивідуальному рівні (наприклад, прийняти, що нормально турбуватися про власний психічний стан та почуття, не долучаючись у всі можливі волонтерські проєкти) та визначати перспективи вирішення подібних дилем у майбутньому. Міжособистісна ефективність особистості сприяє пошуку груп підтримки, в яких вона може отримати психологічну допомогу/підтримку й не трактувати це як слабкість, а навпаки, як силу визначити проблему та звернутися за її вирішенням. Цей компонент дозволяє переоцінити референтне коло осіб та груп, в яких особистість може

бути максимально ефективною (волонтери чи люди, які просто рідні по духу тощо). А це у свою чергу сприятиме залученню в соціально корисну діяльність та дотримання й пропагування суспільних цінностей (боротьба з тими, хто виступає проти власного народу, заперечує його унікальність та право на захист тощо), що демонструє компонент суспільної ефективності.

Сутність дилеми військова моральність VS цивільна мораль розкривається через необхідність відійти від цивільної моралі, навчитися захищати себе, рідних, країну – з однієї сторони; з іншої – демонструє необхідність та важливість дотримання моральних норм мирного часу, потребу бути добропорядним громадянином своєї країни.

Особистість, яка вирізняється високою особистісною ефективністю, активно включається в навчання та підготовку до самооборони, надання медичної допомоги та загалом виявляє готовність захищати (вбиваючи ворогів) себе та власну родину, а тому може не переживати порушення власної системи цінностей, оскільки існує загроза фізичному існуванню, як власному, так й близьких людей. Якщо особистісна ефективність низька, переживання особистості можуть варіюватися від: «якби мені дали б зброю, то я пішла б стріляти» до «...постійна думка про жахи війни виснажили мене», «я усвідомлюю, що не змогла б вистрілити в людину», «я в безпеці, коли інші в небезпеці». Тобто вона постійно відчуває тиск моральної дилеми, а супроводжуючи негативні переживання, виснажуватимуть її.

Саме пошук груп підтримки й активне залучення в групи підготовки (що демонструє компонент міжособистісної ефективності особистості), дає можливість переконатися у правильності дотримання власних цінностей (захисту себе та родини) та знайти ресурс для відстоювання суспільних цінностей (захист держави, її громадян). Що спонукало велику кількість цивільних осіб різного віку, статі та професії на початку повномасштабного вторгнення стати на захист Вітчизни та активно підтримувати Збройні сили України. Причому не зважаючи на військові втрати на фронті, рівень важливості та переконаності у правильності відповідного кроку таких осіб на сьогодні не знизився.

Дилема міфи та реальність війни зумовлює зіткнення патріотичної відданості, потреби виявляти мужність, наявність навичок стріляти, надавати медичну допомогу з усвідомленням жажливості обстрілів, бажанням втечі від жаху війни, реальної поведінки в ситуації небезпеки та загрози життю.

Загалом дилема не вбивати/вбивати, на рівні особистісної ефективності засвідчує цінність життя та власної безпеки, яку потрібно захищати понад усе, але втручання міжособистісного компонента актуалізує стосунки з рідними людьми, яких потрібно захищати, а також стосунки з ворогом, якого необхідно знищувати.

На особистісному рівні людина усвідомлює всі жахи війни, цінність власного життя та його неповторність, проте саме в цей період особистість актуалізує власні ресурси через включення в нові види діяльності, що сприяє розвитку її потенціалу чи актуалізації прихованих здібностей. Часто під час війни людина може почати писати вірші чи картини, чого раніше не могла собі дозволити через брак часу чи відкидання цієї можливості як непотрібної. Таким чином цінність власної особистості може слугувати ресурсом вирішення відповідної моральної дилеми на користь самозбереження чи актуалізації патріотичної позиції.

Міжособистісний аспект ефективності особистості полягає у відновленні соціальних контактів, які були втрачені чи навмисно перервані, розширенні кола соціальних зв'язків та потребі у них.

Проте компонент суспільної ефективності може демонструвати, навпаки, втрату соціальних зв'язків (тоді, коли особистість перестає контактувати з родичами, які проживають на території країни агресора, підтримують політику держави-агресора чи заперечують сам факт війни тощо). Таким чином з позиції громадськості така позиція особистості відповідає суспільним моральним нормам та є загалом суспільно прийнятною, а тому не викликає в неї сумніву чи поглиблення переживання моральної дилеми.

Дилема релігійні переконання (релігійна віра) VS військова етика передбачає раціональне пояснення, яке застосовується для розуміння та обґрунтування ситуації, в яких передбачені розбіжності в діях на полі бою й необхідності відкидання цінностей «не вбий» чи «полюби ворога свого». Особистісний компонент ефективності дозволяє тут загалом актуалізувати цінність життя, пояснити необхідність ненавидіти ворога та протистояти йому.

Причому цінність дотримання релігійних норм та підкреслення релігійної ідентичності може слугувати потужним джерелом у вирішенні моральної дилеми саме через залучення до спільних релігійних служінь, підтримку соціальних контактів (міжособистісний компонент ефективності) та обґрунтування необхідності захисту власної родини та країни завдяки спілкуванню з військовими капеланами (компонент суспільної ефективності особистості). Віра часом виступає фактором, що дозволяє особистості зберегти та підтримати рівень власного психічного здоров'я та допомогти іншим.

Суть дилеми справедливий світ і світовий порядок VS світовий хаос полягає у тому, що випадкові, небезпечні події можуть зруйнувати уявлення про впорядкований та справедливий світ. Загалом зрозуміло, що сама природа війни є абсурдна, адже вона приносить страх, біль, руйнування та смерть, а їх частотність в історії людства є свідченням їх протиприродності.

Тому моральність особистості, переважання в її структурі загальнолюдських цінностей та хороша підготовка можуть запобігти поганим подіям, знизити ймовірність вчинення злочинів під час війни, порушення моральних норм та цінностей людини (особистісних компонент ефективності). Проте часто погані події трапляються з тими, хто вирізняється високим рівнем моральності та є добре тренованим й підготовленим (на рівні міжособистісного компоненту ефективності це переживається людиною дуже важко; складно пережити смерть побратима, який переважав у особистісних якостях чи перевершував у фізичній підготовці). У військових відповідна дилема представлена запитанням: «чому він загинув? адже він був хорошим, чуйним, добрим, тренованим ...».

Усвідомлення того, що ціле покоління виростає у війні, бачить страшні битви, втрати й сльози, переживає смуток, страх й розпач, ще більше укорінює родинні цінності, підкреслює важливість духовного над матеріальним та необхідність цінувати кожен день свого буття. А сам світ починає сприйматися як недосконалий, той, що потребує сприйняття таким, як є. Тому вага суспільних цінностей (захист власного народу, мови, культури, релігії тощо) поступово зростає й призводить до усвідомлення важливості згуртування навколо них (суспільний компонент ефективності).

Дилема залишитися живим vs померти, як зазначав В. Флемінг, у ветеранів, з якими він працював, часто свідчила про подолання тривоги, що виникає внаслідок тривалої загрози смерті, завдяки фаталістичному сприйняттю власної долі («якщо на роду написано померти, то помреш»). В цивільному житті вона може виявлятися в нездатності відчувати, сподіватися й вибудувати глибокі міжособистісні взаємини.

Особистісна ефективність виявляється у вирішенні цієї дилеми через прийняття рішення їхати чи не їхати в безпечне місце/країну. Причому саме рівень усвідомленості прийнятого рішення, наявність чи відсутність душевних страждань щодо прийнятого рішення може свідчити про рівень особистісної ефективності. Адже відомо непоодинокі факти стосовно моральних страждань особистості внаслідок переїзду за кордон чи залишення в небезпеці родичів чи батьків, відчуття ніби вона їх зрадила тощо. Інші, довго обмірковуючи рішення виїхати, залишаються, відслідковуючи за новинами рівень небезпеки, а в ситуації їх погіршення, усвідомлено негайно їдуть. Тобто останні не переживають з приводу вирішення наявної моральної дилеми.

На тлі численних жертв війни та бажання розділити страждання разом з іншими співвітчизниками, значна кількість людей не просто їм співчуває, а й прагне допомогти в силу своїх можливостей (прикладом можуть послугувати численні факти допомоги внутрішньо переміщеним особам у поселенні, працевлаштуванні, пожертви у волонтерські центри речей, продуктів, медика-

ментів). В ситуації переїзду в іншу країну, така особистість може активно волонтерити, збираючи пожертви для співвітчизників, які залишилися в країні. Активне залучення у допомогу іншим слугує прикладом міжособистісного компонента ефективності.

Проте, перебуваючи на теренах чужої країни, у безпеці, вони часом наражають себе на небезпеку взаємодії з активними прихильниками країни-агресора, демонструючи рівень суспільної ефективності (наприклад, коли беруть участь у акціях підтримки своєї країни, протесту проти агресивної політики ворога чи занадто слабких санкцій стосовно нього, представляючи свою країну на наукових, культурних заходах тощо).

Загалом можна говорити про складність вирішення моральних дилем та загалом питання моралі. Результати дослідження В. Earp et al. (2021) свідчать про те, що моральні судження та моральна поведінка по-різному оцінюється у відносинах з близькими людьми та незнайомцями. Автор наводить приклад матери, яка демонструє морально некоректну поведінку, відмовляючись нагодувати свою дитину. Тоді як відмова власника ресторану нагодувати відвідувача вважається прийнятною з погляду моралі суспільства.

Нейтральний вектор впливу війни може бути пов'язаний з погіршенням у військових деяких особливих потреб, а саме, зрозуміти суспільство щодо мотивів, що штовхали їх на війну; зрозуміти необхідність участі в вимушеному насильстві; бути прийнятим у систему соціальних зв'язків і відносин із статусом захисника; необхідності позбутися душевної напруги через війну та інші.

Таким чином, будь-яка етична дилема, пов'язана з війною потребує контексту й може бути вирішена з урахуванням як особистісної, так й міжособистісної ефективності. На рівні суспільної ефективності держава вимагає захисту, зокрема таких її базових цінностей, як незалежність та демократія, що зумовлює активну боротьбу із тими, хто зазіхає на цю державність та цінності. З іншого боку, приналежність до релігійної спільноти та сповідування її цінностей, наприклад, спільноти менонітів передбачає повну відмову від зброї, що зумовлювало часту міграцію цієї спільноти під час збройних конфліктів до місць, де панував мир.

Висновки. Теоретичний аналіз питання моральної травми особистості та її соціальної зрілості в умовах війни в психологічній літературі дозволяє констатувати неоднозначність та складність вивчення відповідної проблематики. Значна частина населення переживає моральну травму, зумовлену дією тривалого травматичного стресу під час війни [16].

Сама ж моральна травма передбачає переживання у контексті вирішення етичних дилем, які мають свої особливості під час війни і представлені моральними дилемами. Саме соціальна зрілість, яка тісно пов'язана з емоційною

зрілістю, робить особистість здатною конструктивно справлятися з реальністю, що в період війни репрезентована постійною необхідністю вирішувати наявні моральні (етичні) дилеми. Тому функціонування особистісної, міжособистісної й суспільної ефективності як соціальної зрілості дає змогу особистості обрати відповідну поведінку у вирішенні етичної дилеми із врахуванням актуального контексту, що може її позбавити від моральних страждань.

Здійснений теоретичний огляд літератури не претендує на вичерпність та завершеність, а *перспективу* подальших наукових розвідок вбачаємо у визначенні емпіричних референтів соціальної зрілості як ресурсного фактору для зменшення морального травми особистості в умовах тривалого травматичного стресу, а також розробці програми підвищення рівня соціальної зрілості юнаків задля зниження ймовірності їх моральної травматизації.

Література:

1. Zasiiekina L., Kokun O., Hlova I., & Wojko M. Defining conceptual boundaries of moral injury and post-traumatic stress disorder in military population: A systematic review. *East European Journal of Psycholinguistics*, 2023. 10(1), 299-314. <https://doi.org/10.29038/eejpl.2023.10.1.zas>
2. Fleming W. H. Moral injury and the absurd: The suffering of moral paradox. *Journal of religion and health*, 2021. 60 (5), 3012-3033. <https://doi.org/10.1007/s10943-021-01227-4>
3. Raj M. Encyclopedia Dictionary of psychology and Education, NewDelhi: Anmol Publication. 1996
4. Хворост Х. Ю. Психолінгвістичний погляд на феномен соціальної зрілості особистості. *Психолінгвістика*. 2012. №9. С.138-143.
5. Earp B. D., McLoughlin K. L., Monrad J. T., Clark M. S., & Crockett M. J. How social relationships shape moral wrongness judgments. *Nature communications*, 2021. 12 (1). 57-76.
6. Williamson V., Murphy D., Phelps A., Forbes D., & Greenberg N. Moral injury: the effect on mental health and implications for treatment. *The Lancet Psychiatry*, 2021. 8(6), 453-455.
7. Zasiiekina L., & Zasiekin S. Verbal Emotional Disclosure of Moral Injury in Holodomor Survivors. *Psycholinguistics*, 2020. Vol. 28(1). Pp.41-58.
8. Засекіна Л. В., Федотова Т. В., Солоненко О. О. Методологічні та наративні засади дослідження проблеми морального дистресу у контексті воєнного конфлікту. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*. 2022. №2 (58). С. 96-114.
9. Козігора М. Впровадження експериментальної програми з профілактики моральної травми у майбутніх вчителів під час воєнного стану. *Психологічні перспективи*. 2022. №40, С. 38-50.
10. Засекіна Л.В., Козігора М.А. Впровадження когнітивно-поведінкової програми психологічної підтримки «дорога до себе» для осіб із моральною травмою під час війни. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2022. №1 (57). Т.2. С. 167-182.
11. Joy M., & Mathew A. Emotional maturity and general well-being of adolescents. *IOSR Journal of Pharmacy*, 2018. 8(5), 01-06.
12. Raj M. Encyclopedia Dictionary of psychology and Education, NewDelhi: Anmol Publication. 1996/
13. Хворост, Х. Ю. (). Психолінгвістичний погляд на феномен соціальної зрілості особистості. *Психолінгвістика*. 2012. №9. С.138-143.

14. Greenberger, E. Education and the Acquisition of Psychological Maturity. N. Y., Irvington Publishers, Inc. 1982.

15. Fleming W. H. Moral injury and the absurd: The suffering of moral paradox. *Journal of religion and health*, 2021. 60 (5), 3012-3033. <https://doi.org/10.1007/s10943-021-01227-4>

16. Федотова Т. В. Моральний дистрес & моральна травма особистості: теоретичний дискурс проблеми. *Наукові перспективи*, 12(30). Київ, 2022. С. 529-543 [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-12\(30\)-529-543](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-12(30)-529-543)

References:

1. Zasiakina, L., Kokun, O., Hlova, I., & Bojko, M. (2023). Defining conceptual boundaries of moral injury and post-traumatic stress disorder in military population: A systematic review. *East European Journal of Psycholinguistics*, 2023. 10(1), 299-314. <https://doi.org/10.29038/eejpl.2023.10.1.zas> [in English].

2. Fleming, W. H. (2021). Moral Injury and the Absurd: The suffering of moral paradox. *J. Relig Health*. [in English].

3. Raj, M. (1996). Encyclopedia Dictionary of psychology and Education, NewDelhi: Anmol Publication. [in English].

4. Hvorost, H. Y. (2012). Psykholinhvistychnyi pohliad na fenomen sotsialnoi zrilosti osobystosti [A psycholinguistic view of the phenomenon of social maturity]. *Psycholinguist*, (9), 138-143. [in Ukrainian].

5. Earp, B. D., McLoughlin, K. L., Monrad, J. T., Clark, M. S., & Crockett, M. J. (2021). How social relationships shape moral wrongness judgments. *Nature communications*, 12(1), 57-76. [in English].

6. Williamson, V., Murphy, D., Phelps, A., Forbes, D., & Greenberg, N. (2021). Moral injury: the effect on mental health and implications for treatment. *The Lancet Psychiatry*, 8(6), 453-455. [in English].

7. Zasiakina, L., & Zasiakin, S. (2020). Verbal Emotional Disclosure of Moral Injury in Holodomor Survivors. *Psycholinguistics*. Vol. 28(1). Pp.41-58. [in English].

8. Zasiakina, L. V., Fedotova, T. V., Solonenko, O. O. (2022) Metodolohichni ta naratyvni zasaly doslidzhennia problemy moralnoho dystresu u konteksti voiennoho konfliktu [Methodological and narrative foundations of the study of the problem of moral distress in the context of military conflict]. *Teoretychni i prykladni problemy psykhohiiti sotsialnoi roboty*. №2 (58). S. 96-114. [in Ukrainian].

9. Kozihora M.A. (2022). Vprovadzhennia eksperymentalnoi prohramy z profilaktyky moralnoi travmy u maibutnikh vchyteliv pid chas voiennoho stany [Implementation of an experimental programme for the prevention of moral trauma in future teachers during martial law]. *Psykhohichni perspektyvy*, (40), 38-50. [in Ukrainian].

10. Zasiakina, L.V., Kozihora, M.A. (2022). Vprovadzhennia kohnityvno-povedinkovoi prohramy psykhohichnoi pidtrymky «doroha do sebe» dlia lsib iz moralnoiu travmoiu pid chas viiny [Implementation of the cognitive-behavioural psychological support programme «Road to Self» for people with moral trauma during the war]. *Teoretychni i prykladni problemy psykhohiiti*. №1 (57). T.2. S. 167-182 [in Ukrainian].

11. Joy, M., & Mathew, A. (2018). Emotional maturity and general well-being of adolescents. *IOSR Journal of Pharmacy*, 8(5), 01-06. [in English].

12. Raj, M. (1996). Encyclopedia Dictionary of psychology and Education, NewDelhi:Anmol Publication. [in English].

13. Hvorost, H. Y. (2012). Psyholingvistychnyi pohliad na fenomen sotsialnoi zrilosti osobystosti [A psycholinguistic view of the phenomenon of social maturity]. *Psycholinguist*, (9), 138-143. [in Ukrainian].
14. Greenberger, E. (1982). Education and the Acquisition of Psychological Maturity. N. Y., Irvington Publishers, Inc. [in English].
15. Fleming, W. H. (2021). Moral injury and the absurd: The suffering of moral paradox. *Journal of religion and health*, 60(5), 3012-3033. [in English].
16. Fedotova, T. V. (2022). Moralnyi dystres & moralna travma osobystosti: teoretychnyi dyskurs problem [Moral distress and moral trauma: theoretical discourse of the problem]. *Naukovi perspektyvy*. 12(30). Kyiv, 2022. 529-543 [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-12\(30\)-529-543](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-12(30)-529-543) [in Ukrainian].

